

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia õppekava

rahvusliku metallitöö eriala

Maarja Palu

SOOME-UGRI KAITSEMAAGILISTEST USKUMUSTEST

INSPIREERITUD EHTEKOLLEKTSIOON

Loov-praktiline lõputöö

Juhendaja: Indrek Ikkonen, BA, lektor

Kaitsmisele lubatud

(juhendaja allkiri)

Viljandi 2021

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILINE TAUST	4
1.1. Hõbeehete kaitsemaagiline funktsioon.....	4
1.1.1. Seto sõlg	6
1.2. Hõbeda tervendav mõju.....	7
1.3. Pruudi kaetud nägu	8
1.4. Punase värvi kaitse	9
2. EHTEKOLLEKTSIOONI LOOMINE.....	11
2.1. Inspiratsioon ja idee.....	11
2.1.1. Kolleksiooni nimi.....	16
2.2. Praktilise töö protsess	16
2.2.1. Esimene etapp: jootmine	16
2.2.2. Teine etapp: neetimine ja värvimine	21
2.2.3. Kolmas etapp: litriread	23
KOKKUVÕTE	27
KASUTATUD ALLIKAD	28
Kirjalikud	28
Internetiallikad.....	29
Filmmaterjal	30
LISA 1.....	31
Fotod	31
SUMMARY.....	39
LIHTLITSENTS.....	41

SISSEJUHATUS

Käesolev lõputöö on ennekõike minu loominguline eneseväljendus. Sealjuures pean oluliseks, et loomingulisel tulemil oleks selge ja kandev kontseptsioon, millele aitab kaasa akadeemiline mõtestamine.

Lõputööna valminud ehtekollektsioon on inspireeritud hõbeehete ja punase värvi kaitsemaagilisest tähendusest soome-ugri rahvaste seas. Enim inspireerisid mind setode, maride, udmurtide ja mordvalaste ehted. Seepärast kogusin materjali ennekõike nende hõimurahvaste kohta. Siiski toetun teoorias paljuski eesti, eriti setosid käsitlevatele materjalidele. Kaashõimlaste kohta leitud info on tagasihoidlikum, kuid teemat toetav. Suurem osa soome-ugri hõimudest elab vene aladel. Seetõttu on neid puudutav materjal tihtipeale venekeelne, mida mina ei valda. Varasem eestikeelne materjal, mis ma soome-ugri rahvaste kohta leidsin, ei käsitle rõivaste või ehete kohta käivat pärimust.

Töö jaguneb kaheks suuremaks peatükiks ja need omakorda alapeatükkideks. Esimeses peatükis annan ülevaate teoreetilistest lähtekohtadest, mis toetavad valminud kollektsiooni kontseptsiooni. Selles kirjutan lahti, kuidas on talupojaühiskonnas ehetesse suhtunud. Enim huvitab mind, milline roll oli hõbeehetel fertiilses eas naise elus. Lisaks ehetele annan ülevaate uskumusest punase värvi kaitsesse.

Teine peatükk keskendub loov-praktilise töö kujunemise ja valmimise protsessile. Esmalt seletan lahti, kuidas jõudsin kollektsiooni ideeni ning mis mind sealjuures inspireeris. Peatüki teises pooles annan ülevaate praktilise töö protsessidest ja sellest, millistel kaalutlustel ma valikuid tegin. Samuti toon välja kõik ebaõnnestunud momendid.

1. TEOREETILINE TAUST

Esimeses peatükis annan ülevaate teoreetilistest lähtekohtadest, mis toetavad minu lõputöö ideed ja selle põhjal valminud ehteid. Peamine rõhk on ehte kaitsemaagilisel funktsioonil fertiilses eas naise elus. Sealjuures saab suuremat tähelepanu pruut, kes olulisel siirderiitusel on eriti haavatav ja vajab seetõttu erilist kaitset. Samuti toon välja punase värvi olulisuse, sest see on paljude soome-ugri rahvaste rõivastes armastatud värv.

1.1. Hõbeehete kaitsemaagiline funktsioon

Kaitsemaagia all mõeldakse maagiliste võtete kompleksi, mille abil inimesed on püüdnud kaitsta ennast ja oma vara üleloomulikke või loodusjõudude, saatuse, haiguste ja kurja kaasinimese eest. See lähtub kujutelmast, et teatud rituaalsete ja sümbolsete vahendite ning taigade abil on võimalik mõjutada elu või sündmusi. (Hiemäe 2012: 12)

Hõbedale omistatud kaitsemaagia on olnud seotud eelkõige naiste ja lastega. Kurja eemale hoidmiseks pidid nad seda kandma igapäevaselt ehte kujul. (Orrehova s.a.) *Õbevalget¹ ehk valgustust iga inimesel kõige enam naisterahval tarvis, laps ei tohi millalgi ilma olla. Siis „imestus, Kuri silm²” ei hakka. (see on: pea omal üks õbe prees, sõrmus ehk kee alati külles, midagi obedat peab ikka olema.)* ((E 5161 (125) < Haljala khk (1894) Orrehova s. a. kaudu) Setomaal said tüdrukud oma esimese ehte ristimisel, milleks oli väikese ristikesega kee (Summatavet 2005: 75). Tõenäoliselt oli see tava Eestis laiemalt levinud, samuti teiste soome-ugri rahvaste juures. Tegemist on ilmeka näitega sellest, kuidas saavad

¹ Hõbevalge võib samuti tähendada hõberaha või -ehete küljest kraabitud puru, mida segati tervistavasse vette või kasutati seda ohvriannina haiguste vastu (Orrehova s.a.).

² “Kurja silmaga inimese pilk võib põhjustada surma, haigust, vaesust, kehalisi haavu või mis tahes muid hädasid. Kaetamine ei pruugi olla tahtlik (s.t inimene ei soovi halba), kuigi sagedamini seostatakse seda siiski kuritahtlikkusega.” (Leach 1975: 837 Villem 2012: kaudu)

kokku rahvausund ja kristlik³ religioon. Huvitav on mõelda, et toimingu keskmises oleval lapsel sai kahekordselt kaitstud.

Usuti veel, et lisaks ristikesele kaitses tüdrukut ja naist ohtude eest helmeke. Traditsiooniliselt oli tüdruku üheks esimeseks ehteks helmeke ümber kaela, mis kaitses teda edaspidi kurja eest ja andis tervendavat jõudu. Helmed võisid olla hõbedast või muust metallist, klaasist ja vahel merevaigust. Tavaliselt pandi helmeke, mille olid lapsele kinkinud tema ristivanemad, tüdrukule kaela pärast esimese hamba tulekut. (Hiemäe 2012: 78; Reidla 2012: 8, 58) Eesti vaimulik Johann Forselius (2004 [1684]: pt 3) on 17. sajandil kirjutanud, et *mitmed lasevad lapsele, kui teda ristimisele viiakse, helmed, mida ta pärast peab kaelas kandma, ligi panna, arvates, et need siis ühtlasi ristitud saavad ja et neil hiljem iseäralist jõudu mitmesugustel juhtumistel on.* Reidla (2012: 58) sõnul võib kurguhelmeid pidada talismani sarnaseks ehteks, mis jäid tihtipeale võõra pilgu eest kaeluse alla varju.

Ehete rohkus hakkas kasvama, kui tüdruk jõudis neiuikka (Reidla 2012: 8). Seto kultuuri üks edasikandjatest Anne Kõivo usub, et see oli seotud kuupuhastusega. See näitas, et tüdrukust oli saamas naine ja ta võis hakata end hõbeehetega ehtima. Setod uskusid, et hõbedal on naisele kaitsev mõju. Neiuikka jõudmisel kingiti Setomaal tüdrukutele kaelakord (*kaalakõrd*) ja veel midagi, näiteks ketikord (*ketikõrd*). (Summatavet 2005: 76) Balthasaar Russowilt pärineb ilmekas kirjeldus linna eestlaste ehete rohkusest varasemast ajast, 16. sajandist. Tema sõnul ei jäänud linnaühiskonnas ehitud neid abielunaisele alla: *Ning piigadel ei puudunud hõbedast, kullatud ja pärlitest pärjad ja hulk suuri ja pakse ürbisõlgi ja preese, mis kaalusid mõningad puhthõbedast marga, samuti olid neil suured vöökeed ja tupid, kokku 30 loodi, ja suured ja uhketest kalliskividest roosikrantsid, millest viimased olid algselt usulise ja maagilise tähendusega.* (Russow 1848: 45 Põltsam 2002: 34 kaudu)

Täiskomplekti hõbeeheteid sai tütarlaps abielunaise staatusesse jõudmisel (Orrehova s.a; Reidla 2012: 8). Pulmades oli pruut rohkelt ehitud, mis ei olnud pelgalt edevus või jõukuse näitamine. Sellel oli sümbolne tähendus. Pulmad olid noorpaari elus üks olulisim siirderiitus, millega kaasnesid suured muudatused ja nad vajasisid pulmades vältel eriti palju

³ "... eestlased on tundnud seda väekat [risti] usundilis-kultuurilist märki juba iidsetest aegadest... ja seoses kristluse saabumisega Eestimaale lisandusid ristile vaid uued tähendusnüansid. Samas jäi risti mõetastamine Kristuse kannatuse sümbolina Eesti talupojakultuuris pigem tagaplaanile ja paralleelselt säilis tähendus tõrjemaagilise märgina...". (Hiemäe 2012: 65)

kaitset. Mordva pulmas kinnitati kaetamise ja nõiduse vastu noorpaari rõivastele murtud silmaga nõelu. Inimesed uskusid ehete kaitsvasse jõusse. Ehete rohkuse tõttu tekitasid need üksteisega kokku puutudes heli, milles nähti samuti kaitsvat omadust. Nii kandsid Mordva naised heli tekitamiseks vööil kuljuseid. (Alekssejev 2000; Devjatkina 2008: 148; Reidla 2012: 78) Seto naise kohta levib ütlus *“inne tedä kuulõt, ku näet”* (Riitsaar 2018: 20; Summatavet 2005: 75).

Udmurtias katavad hõbedast rinnaehted abielunaist ühtlase kilbina kaelast nabani (Orrehova s.a.). Rinnarahadena on udmurdid eelistanud hõberublasid (Manninen 1929: 195). Hõberahasid eheteena võib kohata teistegi hõimurahvaste, mordvalaste ja maride juures. Marid hindavad materjalidest hõbedat enim, sest see kaitseb ja puhastab ümbruskonda. Üleüldse peavad soome-ugri hõimurahvad hõbedat kõige olulisemaks metalliks (Riitsaar 2018: 28). Samuti on müntide kõrval kasutatud selle imitatsioone, sest kõigil naistel ei ole olnud võimalust hankida ainult hõberahadest ehtekomplekti (Alybina 2019; Manninen 1929: 195). Maridel asendavad tänapäeval münte tihtipeale alumiiniumist⁴ litrid (Alekssejev 2000).

1.1.1. Seto sõlg

Setomaal oli fertiilses eas abielunaise eriliseks tunnuseks suur kuhiksõlg⁵, mille ta sai pärast esimest mehega veedetud ööd. Pulmades oli sõlg aukohal ja see pandi noorikule ette aidas, eemal võõraste pilkude eest. Tavaliselt kinkisid sõle tüdrukule tema naissugulased või lasi isa selle mõnel meistril⁶ teha. Vaesemad tüdrukud ja naised laenasid sõle sugulastelt või mujalt külast, tasudes vastu mõne töö või millegi muuga. (Riitsaar 2018: 20, Summatavet 75-77) Eelnev näitab selgelt, et hõbeehete olemasolu või nende puudumine näitas ära pere majandusliku seisu, ehete rohkus viitas jõukusele (Manninen 2009: 393;

⁴ 40-50 aastat tagasi tõusis hõbeda hind nii kõrgele, et osad inimesed müüsid oma ehted maha (Alekssejev 2000).

⁵ Kuhiksõlge, mis on ülespoole kerkiv ja koonduv sõletüüp, kanti Eestis laiemalt. Setomaal säilis sõle aktiivne kandmise traditsioon kauem kui mujal.

⁶ 19. sajandil valmistasid seto sõlgi peamiselt Tartu ja Petseri meistrid (Kirme 1986: 95-111).

Reidla 2012: 8, 78). Mannineni (sammas: 338) sõnul võis isa kas või lehma laudast müüa, et tütar saaks endale hõbehted, sest „*Ilma hõpeta massa ei meil kabõhinegi*⁷ midägi“.

Kui abielunaised, eriti noorikud, kandsid rohkelt ehteid, siis fertiilses eas vallaliste naiste ehete hulk oli tagasihoidlik. Samuti ei tohtinud nad kanda sõlge, välja arvatud siis, kui nad mõrsja kaaskonnana läksid koos mõrsjaga pulmalisi kutsuma. *Podruskiteks* nimetatav kaaskond oli rikkalikult ehitud, sest nad pidid kõikide pilgud endale tõmbama. See aitas mõrsjal minna tüdrukupõlvest noorikupõlve ilma, et oleks kaetamise osaks saanud. Vanemad naised, kelle lapsed olid juba täiskasvanud, sõlge enam ei kandnud. Samuti ei kandnud sõlge lesed ega vanatüdrukud. Üleüldse pidi vanemate naiste ehete hulk kaelas jääma tagasihoidlikuks. (Riitsaar 2018: 10, 24; Summatavet 2005: 75-76)

Tänapäeval ei pea enam seto naised sellest traditsioonist nii rangelt kinni, sõlge kannavad enamus naisi, vanusest ja staatusest hoolimata. Seto koorides laulvatel naistel, kes ei ole enam fertiilses eas, on sõle kandmine üheks võimaluseks tutvustada publikule seto naise kõige olulisemat sümbolit. (Riitsaar 2018: 21; Summatavet 2005: 78)

Anne Kõivo arvab, et sõle jõud hoiab kurja naisest eemale. Sõlg ja hõbeketid katavad naise keha kaelast alakõhuni, mille alla jäävad kõik naisele olulised organid. Hõbe kaitseb neid haiguste eest. Varasemalt pidi naine pärast pulmi rohkelt ehteid edasi kandma nii päeval kui öösel kuni esimese lapse sünnini. Sel ajal vajab naine erilist kaitset, hiljem piisab juba ühest ehtest. *Noorik oll' peräst pulmõ ja inne edimädse latsõ sündü erilidse kaitsõ all, ollõv pidäniü hulga ehtit nii päivä ku üüse kaalah hoitma. Perähpoole pidi naane õga päiv kandma vähembält ütte ehet – kaalakõrda vai ketikest.* (Riitsaar 2018: 20; Summatavet 2005: 75-76, 81)

1.2. Hõbeda tervendav mõju

Lisaks kaitsemaagiale on hõbedas nähtud tervendavat jõudu. Sellega on läbi aegade puhastatud vett ja ravitud erinevaid nakkushaiguseid. Enim kasutati hõbedat nahahaiguste (paised, ohatised ja maa-alused) eemale hoidmiseks. (Hiemäe 2012: 24, 200; Orrehova s.a.; Reidla 2012: 13-14) Nii Eestis kui Udrmurtias on usutud, et kui hõberaha koos haigusega tee peale jätta, saab raha üleskorjaja haiguse endale: *Paised rõhuti 10-kop.*

⁷ „*Kabõhhiõ* – noor neiu, naine“ (Seto sõnastik)

õbedaga ja viidi siis nelja tee risti peale. Kes raha leiab, sellele lähevad paised (ERA II 188, 461/2 (24) < Emmaste khk (1938) Orrehova s.a. kaudu). Veel aitas haiguste vastus hõbeehetelt või -rahadelt kraabitud puru ohverdamine ohvrikividel või -allikatel. Udmurtias arvatakse, et “hõbe oma väljanägemisega võib aidata sama ilus, puhas ja terve (kõva) olla”. (Hiimäe 2012: 24, 200; Orrehova s.a.; Reidla 2012: 13-14)

Keset Lalli küla asunud vanal ajal maahaldja kivi, mis veel praegugi seal on. See kivi olnud kangesti püha ja keegi ei tohtinud ega julgenudki teda puudutada, muidu võis kohe maahaldjaid [maa-aluste saadetud haigust] saada. Igaüks, kes kivist oli möödunud, pidanud mõne rauatüki, raha või midagi muud sellesarnast sinna visakama, et mitte maahaldjaid saada. Viimaks oli sinna terve koorem rauda toodud, kuid keegi ei tohtinud kivi juurde minna, et neid ära tuua. (ERA II 232, 340/1 (23) < Muhu khk (1939)

Seto vanemate ehete puhul võib samuti kraapimise jälgi näha. Evar Riitsaare (2018: 23) sõnul on laste ja loomade ravitsemiseks valatud vett läbi suure sõle. Talsipühade⁸ ajal pandi õhtu varem ehted veega täidetud anumasse ja talsipüha laupäeva hommikul pesti selle veega silmi (samal: 23). Kõivo (Summatavet 2005: 81) mäletab, et tema ema pani kaelakorra vana-aasta õhtul veega täidetud anumasse ja uue aasta hommikul pesid nad selle veega enda silmi enne kirikusse minekut. Ka kirikus kasutatakse pühitsetud vee tarvis hõbeanumaid, et vesi kauem värskena püsiks. Taaskord võib siinkohal näha arhailise usundi ning kristluse kokkupuute ja segunemise ala. (Reidla 2012: 13; Summatavet 2005: 81)

1.3. Pruudi kaetud nägu

Lisaks ehetele oli riietel kaitsemaagiline funktsioon pulmas oluliste kehaosade katmisel: *Pruudi eheterohkus pidi noorpaarile õnne tooma, eriti aga kaitsma pruuti kõige kurja eest. Samal põhjusel oli pruudi pea ja nägu teel peiukoju kaetud sõbaga või spetsiaalse linikuga.* (Värv 1998: 389 Hiimäe 2012: 160 kaudu) Kihnus kattis pruut oma pea väikese valge tanuga, mille peale läks valge tikitud linik. Kõige peale asetati kolme preesiga kinnitatud kõrge koonusekujuline valge linik ehk *uig*, mis oli eest kaunistatud siniste ja punaste lindist sikk-sakkidega. Niisugune maagiline kolmarv kaitses pruuti eriti tugevalt

⁸ “Talsipüha – eesti rahvakalendris ajavahemik toomapäevast nuudipäevani, hiljem on samastunud ristiusu jõuludega”. (Sõnaveeb)

kurja ja nõiduste eest. (Rüütel 1995: 333-334) Hilisema tõlgenduse kohaselt kaeti pruudi nägu selleks, et ta ei oskaks mehekodust tagasi isakoju minna (Ülo Tedre 1998: 421 Hiimäe 2012: 160-161 kaudu; Õunapuu 2003: 27; Rüütel 1995: 333).

Maridelt on teada, et ristiema seob kaitsval ja õnnistaval eesmärgil pruudile pähe rätiku, mille võib ära võtta alles peigmehe koju jõudes. Enne rätiku eemaldamist peab peiu selle servadest kolm korda tõmbama, et rituaal saaks korralikult täidetud. (Aleksejev 2000) Udmurtias Zavjalovo rajoonis oli pruudi silmad ja pea kaetud hõberahadega (Lebedeva 2008: 110), millel on tõenäoliselt samuti kaitsemaagiline funktsioon.

Lääne- ja Põhja-Eestis oli pulmas tavaks veel üks rituaal, kus noorik pidi oma silmi varjama - see on *pruuditantsitamine* (Rüütel 1995: 341). Ingrid Rüütel (samal: 341) peab siinkohal tõenäoliseks rootsi pulmakommete mõjutusi, kus tantsul on pulmades oluline roll. Pruuditants on nooriku esimene avalik ülesastumine tema uues kodus. Kihnus järgitakse seda tava pulmades veel tänapäeval. Pruudi tantsitamine on pulmarahva jaoks pulma üks oodatuid hetki, sest siis näevad nad pruuti esmakordselt tanu ja põllega. Traditsiooniliselt kuulub esimene tants peiupoisile ja teine peigmehele. Tantsu ajal langetab noorik pilgu maha, varjab nägu vasaku käe peopesaga ja hoiab end peiupoisi ning peigmehe õla varju. Selle kohta öeldakse Kihnus: “*Nuõrik äbeneb!*”. Selles nähakse ühtlasi kurja silma ärahoidmist. (Rüütel 1995: 341-342) Usun, et paljud kihnlased nõustuvad minuga, kui ütlen, et pruudi tantsitamine on kihnu pulmas üks ilusamaid hetki.

1.4. Punase värvi kaitse

Ants Viires (1983: 292) on kirjutanud, et punane värv on üks esimesi värve, mis meie esivanemate teadvuses kinnistus. Sellele viitab asjaolu, et sõna *punane* on soomeugriliku päritoluga sõna, mille vasted kaugemates sugulaskeeltes tähendavad „karv, vill, (karva) värv“. Jahti pidanud kütid hindasid keskkonnas olevaid värve loomakarvastiku järgi. Tihtipeale olid karusloomad erineva punaka (pruuni) varjundiga. Samuti oli punast värvi veri, millega jahipidamisel inimesed paratamatult kokku puutusid. (Viires 1983: 292)

Punane on soome-ugri rahvaste rõivaste juures armastatud värv. Punast värvi on seostatud vere, tule, tõusva ja loojuva päikesega. Kuid ennekõike usuti, et punasel värvil on kaitsev vägi. Enne aniliinvärvide tulekut esines punane värv eesti talurahva rõivastel eelkõige

detailina tikandite kujul, sest punase värvi hankimine oli keeruline. Selleks pidi maa seest välja kaevama madarajuuri, mis ei olnud lihtne töö. Inimesed uskusid, et rõivaste ääri kaunistavad tikandid kaitsesid kandjat kurja sissepugemise eest. Mulgi kuube või kihnu *körti*⁹ kaunistaval punasel paelal on olnud samuti kaitsev tähendus. Seda uskumust ilmestab hästi asjaolu, et punane pael käib Kihnus isegi leinakörtide (musta ja sinise) alla. (Aav 2019: 22; Devjatkina 2008: 150; Jõeste 2012: 102; Viires 1983: 301)

Punane on ühtlasi nooruse värv, mis tähistab elujõudu. Nii on kihnu tüdruku kört palju kirkam ja punasem kui vanema naise oma. Eriti uhke ja värvikirev on kihnu pruut, kelle riietuses ei hoita punasega kokku. Mujalt on samuti teada, et pulmadega kaasnes punase värvi lisamine: Muhus pruudi esimese pulmapäeva tanu ja põll, Halliste pruudi punane vaipseelik ehk *sõuke*, seto mõrsja *küpär*¹⁰ ja *kaal*¹¹ jne. Paljud varasemalt laialt levinud punased riideesemed säilisid hiljem ainult pruudirõivastuses nagu näiteks Halliste madarapunane vaipseelik. (Jürgen 2007: 27; Manninen 1927: 323; Nassar 2019: 69; Sarapik 2000: 27)

Talurahvas uskus veel hiljaaegu, et kui madaraga värvitud lõng mitu korda ümber randme siduda, siis see aitab valutavate ja ragisevate randmete ehk *kidi* vastu: *Kui kida käe sees on, siis keida madaratega (rohud) keedetud lõngal kolm sõlme sisse ja mässä see lõng kolm korda (ringi) ümber haige koha...* (Haiguste märksõnad 2008). Seega usuti, et punasel värvil oli ka tervendav mõju. Sama näpunäidet kuulsin umbes kümmekond aastat tagasi Kihnus, kus üks vanem naisterahvas uskus sellesse ja kirjeldas mulle seda *kuntsi*¹².

Tuleb välja, et varasemalt oli ehetel naise elus palju suurem roll kui pelgalt ilus olemine või jõukuse demonstreerimine. Inimesed uskusid, et ehete (eriti hõbedast või muust metallist) kandmine kaitseb kurja ja nõiduse eest. Täiskomplekti ehteid sai neiu alles pärast abiellumist. Soomeugrilaste seas on hõbedat peetud kõige hinnalisemaks metalliks, millel usuti olevat ka tervendav mõju. Inimesed uskusid (mõnes kohas osaliselt veel tänapäeval), et sarnaselt hõbedale on punasel värvil samuti kaitsev jõud. Seepärast oli tavaline kaunistada rahvarõivaste ääri punase tikandiga.

⁹ *Kört* - Kihnu naise triibuline seelik

¹⁰ *Küpär* – Seto mõrsja punasest kalevist peakate, mille äär oli mustast lambavillast (Nassar 2019: 69).

¹¹ *Kaal* – punaste kiritriipudega õlakatte, mis kattis mõrsja nägu kurja silma eest (Nassar 2019: 69).

¹² *Ku^ents* – rituaal

2. EHTEKOLLEKTSIOONI LOOMINE

2.1. Inspiratsioon ja idee

Idee suurtest ehetest hakkas arenema sellest, kui sattusin aeg-ajalt sotsiaalmeedia lehekülgedel vaatama fotosid traditsioonilistes rõivastes naistest maailma eri piirkondadest. Piltidel paelus mind ennekõike naiste ehete rohkus. Mõnel korral jäid silma üleni käevõrudega kaetud käsivarred, teine kord silmi kattev peaehe või peaaegu maani ulatuvad lopsakad keed. Pisut hullusena mõjuv vaatepilt oli minu jaoks inspireeriv, kuna ise olen pigem tagasihoidlikke ehete kandja. Varasemalt olin ma juba imetlenud seto ja teiste soome-ugri hõimlaste ehteid. See tekitas heatahtlikku kadedust, sest vastuspidiselt neile minu kodusaarel Kihnus niisugust rikkaliku ehtekultuuri ei ole olnud. Seda enam kinnistus minus mõte luua lõputööks suuremõõtmelised ehted, mis oleksid inspireeritud traditsioonilistest ehetest.

Mõte kollektsiooni loomisest tekkis juba varem, kuid kindlat ideed seoses sellega ei olnud. Idee kutsus esile Viljandi kultuuriakadeemiast välja kasvanud igaaastane OmaMood moeetendus. Kui varasemalt on etendustel näidatud ennekõike tekstiili eriala loomingut, siis koos endise tekstiilitudengi Grete Küppariga tekkis soov kaks eriala ühendada ja luua terviklik pärandkultuurist lähtuv kollektsioon, mis ühendaks endas hõbeehteid ja naturaalsest materjalidest rõivaid. Niisiis ühildasime kollektsiooni loomise minu lõputööga. Ühtlasi andis see mulle võimaluse viia ellu oma idee suurtest ehetest, mis mõjuksid lavaliselt efektselt ja paistaksid sealt ka silma. Järgnevalt kirjeldan ainult ehetega seonduvat protsessi, sest see on käesoleva lõputöö fookus.

Temaatiliselt fookuse hoidmiseks otsustasin keskenduda soome-ugri näidetele, kuigi sarnasusi ehete väljanägemise ja nendega kaasaskäivate uskumuste kohta võib tõenäoliselt leida ka mujalt maailmast. Kirjalike ja pildimaterjalidega tutvumisel ning paralleelselt esmaseid visandeid tehes sai mulle üsna ruttu selgeks, mis mind inspireerib ja mis mitte.

Esmalt uurisin erinevaid soome-ugri rahvastele omaseid ornamente, mida üritasin paberil jäljendada ja ehtevisandites kasutada. Kuid oma ettekujutuses nägin ehteid siiski lihtsa

vormi ja joonega ilma erilise dekooriga. Samas ei välistanud ma võimalust kasutada lisanüansina punast värvi, sest see esineb paljudes soome-ugri rahvaste rõivastes. Enim inspireeris mind hõbehetega seotud kaitsemaagia fertiilses eas naise elus. Esmalt lihtsalt edevuse märgiks näivad ehted kannavad endas sügavamalt kaitsemaagilist tähendust. Eriti oluliseks peeti kaitsemaagilistest riitustest kinnipidamist pulmatseremoonial. Teema kõnetas mind tõenäoliselt seetõttu, et olen ise osalenud pulmaabilisena ehk *umbrukana* mitmes traditsioonilises kihnu pulmas, kus on täidetud kõiki kaitsemaagilisi kombetalitusi, et pruuti hoida võimaliku kaetamise eest. Isegi, kui seda tehakse tänapäeval veel harva ja lihtsalt traditsiooni järgimise pärast, sest “*sedäsi ond ikka tehtüd*”, on see omaette võluv maailm ja näitab, et pärandkultuuris ei ole veel toimunud täielikku katkestust. Sarnaseid kaitsemaagiaga seotud paralleele leidub ka teiste soome-ugri hõimude juurest.

Ehete vormilisel väljanägemisel olid mulle eeskujuks setode, udmurtide, maride ja mordvalaste mündi- ja litriridadest koosnevad ehted. Eesti alalt inspireerisid mind ennekõike seto ehted seepärast, et neil võtsid ehted uusi vorme veel siis, kui mujal Eestis hakkas rahvariite, sealhulgas ehete, kandmine hääbuma. Üldjoontes on teada, et väikestest hõbemüntidest koosnevaid kaelakeesid kanti Eesti aladel kõige kauem Lõuna-Eestis, veel 18. sajandil. Kuid väikestest müntidest koosneva kaelakee kõige hilisem avaldumisvorm on setode *rahadsõ* (*rahanõ kõrd*), mis kujunes välja 19. sajandil. Kee koosneb kahe keti vahele kinnitatud tsaarivene müntidest. (Reidla 2012: 78-79) Tsaarimüntidest valmistatud keed hakkasid laiemalt levima pärast tsaarivõimu lagunemist, mil tsaariraha muutus kehtetuks (Riitsaar 2018: 13). Neid keesid kannavad setod rahvarõivaste juures ka tänapäeval.

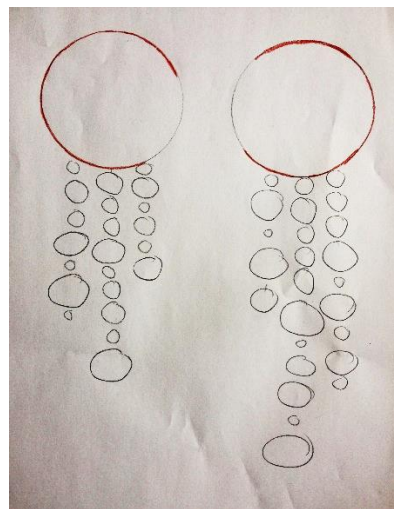
Idee ja visanditega töötades oli minu jaoks oluline meeles pidada, et valmistatavad ehted ei solvaks kuidagi pärandkultuuri kandjaid, kellelt olen inspiratsiooni saanud. Tean paari juhtumit Kihnust, kus inimesed väljaspoolt kogukonda kiskusid tugeva semiootilise tähendusega kihnu kõrvi välja oma loomulikust kontekstist ja asetasid selle uude rolli nii, et see ületas paljude kihnlaste jaoks teatud eetilised piirid. Tõenäoliselt ei soovinud need inimesed oma teoga kihnlasi teadlikult solvata. Ehk oleks olukord olnud teine, kui nad ei oleks seda teinud nii otse. Rahvakunstist inspiratsiooni ammutav moekunstnik Piret Puppert on öelnud: *Ainus piirang tuleb eetilisest suhtumisest vanade elementide kasutusse. Kui tulemus ületab hea maitse piiri, siis on see taunitav, sest austus rahvusliku pärandi vastu peab säilima kõige väiksemaski detailis. Nii on otse võetud element endiselt püha*

ning selle õige kasutamine peaks hõlmama elemendi enda ajaloo lähemat uurimist. (Puppart 2011: 18)

Mordva rahvariideid tutvustavas raamatus (Прокина и Сурина 1990) jäi mu pilk peatuma ühel vanal pildil (vt foto 1) mordva naistest, kellel olid kõrvas suured valged karvased pallid, ja mille jätkuks jooksis alla mündi- või litrikee. Traditsiooniliselt on neid karvaseid pallikesi valmistatud hane udusulgedest (Devjatkina 2012: 17). Mul tekkis mõte neid kõrvaehteid imiteerida suurte hõbeketastena (vt joonis 1), mis näojooni järgides oleksid pisut kausjad ja mille äärt kaunistab katkendlik punane joon. Katkendlik joon seepärast, et ei tekiks liiga raamitud tunnet. Ketaste alla joonistasin litriread, mis imiteerivad münte. Ühtlasi nägin selles vormis ja kombinatsioonis sarnasust seto kuhiksõlega ja kaelarahadega (vt foto 2). Soov ehetes litriridu kasutada oli juba varem olemas. Mulle meeldis mõte helisevatest ehetest, nii saab ehet tajuda mitme meelega ja litriread oleksid heli tekitamiseks sobivad elemendid. Mulle hakkas meeldima suuremate ja väiksemate ringide kombinatsioon. Sellest arenes mõte ka teiste kehaosade ehtimiseks. Sealjuures järgisin, et suurema tähelepanu saaksid naise olulisemad kehapiirkonnad.

Foto 1. *Mordva naised*
(Прокина и Сурина 1990: 285)

Joonis 1. Esmane visand kõrvaehetest
(foto: Maarja Palu)

Foto 2. *Seto naine* (Riitsaar 2018: 17)

Kõige keerulisemaks osutus pea- ja käehte kavandamine. Hoolimata sellest, et visandades üritasin kõikide ehetele läheneda kõrvaehetele sarnaselt, ei haakunud pea- ega käehte suuremas pildis teistega. Siinkohal oli suureks abiks juhendaja Indrek Ikkoneni suunamine. Ta soovitas mul käe ja pea juures samuti kasutada ühte suuremat ketast ja litriridu, mis annaks kogu kolleksioonile ühise joone. Peaehte puhul otsustasin ketta asetada laubale nii, et litrid kataksid ära silmad ja näo, andes sellega edasi pruudi kaetud silmade sümbolikat (vt foto 3). Ühtlasi vihjab peast kõrgemale ulatuv ketas abielunaise peakattele - tanule. Peade eripärasusi arvestades tundus mõistlik kinnitamisviis punane pael või lint, mida on võimalik tagant kinni siduda. Langevaid linte tanudel kasutati Eestis erinevates kihelkondades. Vältimaks seda, et peaehte oleks punase lindiga jäänud liiga eraldiseisvaks, otsustasin sama kinnitamise viisi kasutada veel käehte puhul. Punane pael ümber käe viitab ülal mainitud vanarahva uskumusele, et madarapunane lõng on raviva toimega.

Foto 3. *Udmurdi naine* (Lebedeva 2008: 110)

OmaMoe reglemendi kohaselt peab kollektsiooni kuuluma vähemalt kuus komplekti. Sellest lähtuvalt seadsingi endale eesmärgiks lõpuks valmis teha vastava arvu ehteid. Kolleksiooni kuuluvad sõrmus, kõrvaehed, käe-, rinna- ja kaelaehe ning näoehe. Eelnevalt mainitud kolm viimast ehet on suurejoonelisemad ja nende puhul lähtusin konkreetsemalt pruudi ja abielunaise ehetest, mis katavad keha olulisi piirkondi. Pidulikumat ehted ei olnud igapäevaseks kandmiseks, sest need oleksid ära kulunud, seganud töötegemist ja kaotanud oma erilise tähenduse (Reidla 2012: 8). Seevastu kõrvaehed, sõrmus ja käevõru esindavad kollektsioonis justkui igapäevasemat ehet. Kõrvaehetele ja peaehtele otsustasin lisanüansina juurde teha lihtsaid sõrmuseid ja rõivastele hõbenööpe. Sõrmuste kandmise kohta 1860.-1870. aastatel on 1923. aastal kirja pandud paar toredat mälestust, millest üks on Kolga-Jaanist: *Sõrmus oli iga päev sõrmes, kodu olli vasest, kuid kiriku minnes pandi hõbesõrmused mõlematesse kättesse kaks (vähemalt), keskmistesse sõrmedesse*, ja teine Puhjast: *Sõrmuseid peeti tavaliselt mitu tükki korraga. Kanda võis neid igas sõrmes, väljaarvatud laulatussõrmuse koht.* (Reidla 2012: 123)

2.1.1. Kolleksiooni nimi

Minu ja Grete Küppari ühiskolleksiooni nimi on “Andke maad marjal tulla”. Nime otsingul kasutasime Eesti regilaulude andmebaasi. Otsisime laulutüübi nimekirjast midagi pruudiga seonduvat ja meile jäi silma pulmalaulu üks tüüpidest - “Andke maad marjal tulla”. Seda tüüpi laulu lauldi, kui pruut jõudis peiu koju:

*Minge nurka nuored mihed,
Paenge poisid punased,
Pimedasse piibumokad!
Andke maad minu marjal tulla,
Anejalal astuella.
Mari ei ota palju maada –
Mari otab marja vorra,
Lidu linnu tiiva vorra.*

(Kuusalu khk., Kolga v., Tappurla k.)

Ühest küljest sobis nimi hästi kokku meie kolleksiooni kontseptsiooniga. Teisalt meeldis meile, et sõnapaarist “Andke maad” võib välja lugeda, arvestades moeshow konteksti, et tulevale “pruudile” (modellile) tuleb maad anda.

2.2. Praktilise töö protsess

2.2.1. Esimene etapp: jootmine

Praktilise töö protsessi alustasin ketaste väljasaagimisest, mille diameetrid olin visandamise protsessis paika pannud: 1) sõrmus – 70 mm, 2) kõrvaeheted – 70 mm, 3) käeähe – 100 mm, 4) näoähe – 130 mm, 5) rinnaähe – 150 mm ja kaelähe – 170 mm. Osad kettad plaanisin läbimõõdult üsna suured teha, seega saagisin need välja valmismaterjalist, mille paksus oli 0,6 mm. Järgnevalt andsin ketastele õrnalt kumera kuju (vt foto 4), kasutades taondamise¹³ töövõtet. Ühtlasi andis see võte pinnale meeldiva haamrijälje. Kaelähe (vt foto 5) erineb teistest ehetest selle poolest, et ma ei kasuta selles kaelaava tõttu ketta motiivi. Saagisin ehte jaoks välja kuus omavahel ühtivat lõiku, millele

¹³ Taondamine – metalli venitamine soovitava vormi saamiseks

jootsin külge liigendid (sisemine $d = 1$ mm). Nii nagu ketastele, andsin ka neile õrna haamerdatud pinna.

Foto 4. Kumeraks taondatud kettad
(foto: Maarja Palu)

Foto 5. Liigenditega kaelaeh
(foto: Maarja Palu)

Järgnevalt hakkasin ketastele külge jootma vastavaid detaile, mis oleksid hiljem kehale või riidele kinnitamisel olulised. Alustasin keerulisemast ehtest – rinnaehtest. Kuna ketas oli alt kumer, ei saanud ma otse kettale kinnitust lisada. Tekitasin kinnitamise jaoks sirge pinna traadi kujul, mille jaoks võtsin 2,35 mm läbimõõduga kanttraadi ja valtsisin selle 1,7 mm paksuseks lapiktraadiks, mille otsad jootsin kokku. Nii tekkis 110 mm läbimõõduga ring, millele jootsin peale seitse 10 mm pikkust ja 2 mm läbimõõduga torukest (vt foto 6). Torukeste arvuks valisin maagilise numbri seitsme, sest see sobis kokku minu lõputöö kontseptsiooniga. Pulkade asemel valisin torukesed materjali kokkuhoiu mõttes. Torukeste jootmiseks puurisin alustraadile sisse väikesed augud eesmärgiga sealt ja torukesest terastraat läbi tõmmata. Sel viisil lootsin, et toru seisab jootmise ajal stabiilselt alustraadil ja seda ei pea jootmispintsettidega kinni hoidma, vastasel juhul oleks toruke kuuma tõttu pintsettide vahel muljunud. Praktikas see lähenemine mul ei õnnestunud, seega proovisin teist viisi. Juhuslikult oli mul olemas täpselt sellise läbimõõduga hõbetaat, mis mahtus tihkelt toru sisse. Selleks, et traat koos toruga alusraamile kinni ei jootuks, ei lükanud ma seda päris lõpuni. Niisugune lähenemine töötas hästi. Niisiis ei olnud puuritud augud ilmtingimata vajalikud.

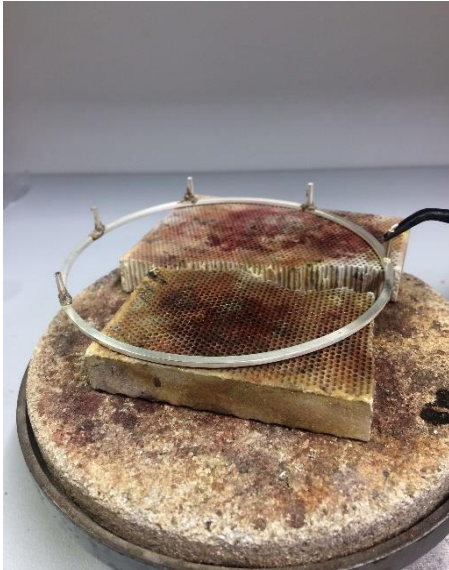

Foto 6. Torukeste jootmine alustraadile
(foto: Maarja Palu)

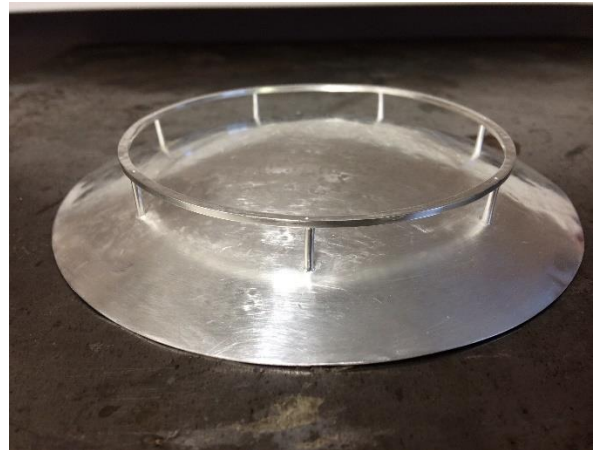

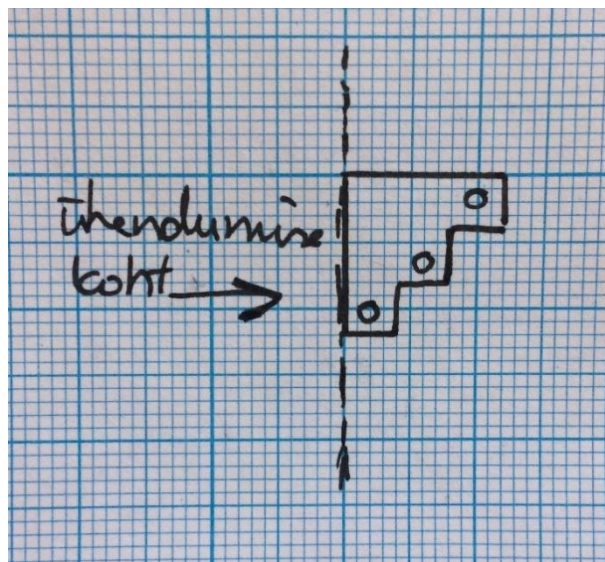
Foto 7. Rinnaehte tagumine külg
(foto: Maarja Palu)

Järgmine samm oli torukestega alusraami ketta külge jootmine (vt foto 7). Kõigepealt viilisin torukesed kaldesse, et need sobiksid kumera pinnaga. Kõikidel torukestel ideaalset ühenduspunkti pinnaga ei tekkinud. Pindade paremaks ühilduvuseks omavahel kerisin terastraadi ketta ja alusraami ümber. Esmaseks jootmiseks oli see mugav, sest nii sain vähemalt osaliselt alusraami ketta külge. See-eest meenutas ketas pärast esimest lõõmutamist kartulikrõpsu, sest kuumaga vajusid terastraadiga seotud kohad allapoole. Sama asi juhtus ka alustraadiga. Õnneks oli hõbe pärast kuumutamist niivõrd elastne, et selle sai tagasi painutada. Jootmise käigus vabanesid alusraami pinged ja raam kaotas oma algse ringi kuju ja muutus lopergusemaks. Järgnevalt tegin veel lugematul arvul jootmisi, et kõik torukesed oleksid ketta küljes kinni. Hiljem jootsin tagumisele poolele nõela kinnitamiseks juurde kaks šarniiri ja kaks konksu, asetades need raamil ruudukujuliselt.

Rinnaehte sisemisele küljele lisasin heli tekitamiseks kõlarõngad (vt foto 8), mida on ajalooliselt sõlgede külge kinnitatud (Reidla: 2012: 98-99). Kõlarõngaste jaoks saagisin 1,1 mm paksusest hõbeplekist välja kolmeastmelise detaili (vt joonis 2) mille jootsin ehte siseküljele keskpunktist pisut kõrgemale. Eelnevalt olin detailile kõlarõngaste jaoks sisse puurinud augud. Rõngad tegin 1,5 mm paksusest hõbetaadist järgnevate suurustega: välimine $d = 30$ mm, keskmine 25 mm ja sisemine 20 mm.

Foto 8. Kõlarõngad (foto: Maarja Palu)

Joonis 2. Küljevaade kõlarõngaste plaadile (foto: Maarja Palu)

Järgmisena võtsin ette sõrmuse (vt foto 9) tegemise. Esmalt valmistasin kaks sõrmust (2 mm kanttraadist), ümardasin need ja jootsin kokku. Sõrmuste suurused olid 17,5 ja 17,7 mm. Järgnevalt saagisin rõngastest välja umbes $\frac{1}{4}$ lõigu, mille sisse jäi ka mõlema rõnga enda jootmiskoht. Lõigud saagisin välja sel eesmärgil, et rõngaid saaks hiljem vastavalt sõrmedele pisut painutada. Hiljem tegin sõrmuse komplektile juurde ühe 40 mm läbimõõduga kettakujulise kõrvaehte, mis algselt ei olnud küll plaanis, kuid arvasin, et see võiks sõrmuse juurde sobida. Ehe kinnitub kõrva konksuga, mille jootsin ketta tagumisele küljele.

Foto 9. Sõrmus (foto: Maarja Palu)

Kõrvaehted kinnituvad kõrvadele sangadega (vt foto 10). Nende tegemiseks võtsin taaskord 2 mm paksust kanttraati, millest lõikasin kaks 10 mm pikkust lõiku. Ühe poole mõlemast traadist sepistasin lamedamaks, et üle kõrva minev osa oleks kandjale mugavam.

Foto 10. *Sangadega kõrvaehted*
(foto: Maarja Palu)

Käe- ja peaehtele saagisin ketastele sisse kaks piklikku ava (vt foto 11), millest käib läbi pael¹⁴. Käehtel on pilude pikkus 20 mm ja need asetsevad ketta keskel üksteisest 25 mm kaugusel. Peaehtel asetsevad pilud keskpunktist veidi all, vastasel korral oleks ketas katnud liiga palju näopinda. Avade pikkus on 30 mm ja nende vahe on 35 mm.

Foto 11. *Peaehe* (foto: Maarja Palu)

¹⁴ Ehetele on linasest kangast paelad õmmelnud Grete Küppar.

Viimasena jootsin kõikide ehete tagumisele küljele nõ u-kujulised aasakesed (vt foto 11), kuhu riputasin külge litriread. Aasad tegin 0,8 mm läbimõõduga ümartraadist, mille kerisin 4 mm läbimõõduga vardale. Vardalt tulnud öösid jootsin kokku ja venitasin ümara otstega tangidega ovaalseks, saagisin ovaalid läbi ja sain u-kujulised aasad. Kaelaehtele jootsin aasade asemel alla serva 1,1 mm paksusest kanttraadist öösid (mis hiljem lihvimise käigus õhemaks läksid). Tegin öösid kanttraadist, et ühenduskohas oleks rohkem kokkupuutepinda. Iga ehte puhul arvestasin aasade hulka nii, et ketta suurus ja litriread oleksid omavahel enam-vähem proportsioonis.

Aasade ketaste külge jootmine oli oodatumast raskem. Esmapilgul tundus, et aasad jäid pinnale pärast esimest jootmist ilusti kinni, sest jootmiskoht oli ideaalne. Hiljem, kui hakkasin tangidega aasade tugevust proovima, tuli välja, et need eemaldusid pinnalt kerge painutamise tagajärjel üsna lihtsalt. Oli näha, et joodis oli kenasti jooksnud ümber traadi, kuid keskel ei olnud traadi ega ketta pinna vahel ühendust. Kokkuvõttes jootsin igat aasa kettale vähemalt kaks korda.

Komplekti lisasin 18 haamerdatud pinnaga sõrmust, millest üks kuulub sõrmuse komplekti. Sõrmuste suurused jäid vahemikku 16,6 – 18 mm. Materjalina kasutasin kahte erineva läbilõikega traati: 2,8 ja 3 mm. Mõlemad traadid valtsisin 1,3 mm paksuseks ja saagisin lõikudeks. Rõivaste juurde tegin kuus hõbenööpi, mis oma kujult järgivad ehete ketta motiivi. Nööbid tegin 0,6 mm paksusest materjalist ja nende läbimõõt on 15 mm.

2.2.2. Teine etapp: neetimine ja värvimine

Kui olin ehetele kõik osad külge jootnud alustasin vaskribade neetimisega ketaste äärde. Vaskriba kasuks otsustasin seetõttu, et hõbeda värvi alla panemine oleks olnud asjatu materjali raiskamine. Kõigepealt valtsisin erineva läbimõõduga kanttraate, et vaadata, millised proportsioonid võiksid omavahel kõige paremini sobida. Pärast mõnda aega katsetamist valisin välja sobivate mõõtudega traadid ja valtsisin õhemaks:

- Rinnaehe - 2,3 mm (kanttraat) → 1 mm
- Paehe – 2,1mm → 1 mm
- Kaelaehe – 1,7 mm → 0,9 mm
- Käeche – 1,7 mm → 0.9 mm

- Kõrvaehted – 1,5 mm → 0,8 mm
- Sõrmus – 1,5 mm → 0,8 mm
- Kõrvaehe – 1,2 mm → 0,7 mm

Ribade neetimiseks kasutasin hõbetaati prooviga 999, sest see materjal on pehmem kui legeritud hõbe. Suuremate ketaste (rinna-, kaela-, pea- ja käe) ribade peale neetimiseks kasutasin 0,7 mm läbimõõduga neete ja väiksemate puhul oli diameeter 0,6 mm. Esmalt lõikasin traadist valmis 10 mm suurused jupikesed, mille ühe otsa sulatasin mummuks. Pärast seda asetasin jupi neetimisraua kõige väiksemasse auku nii, et mumm jäi augu kohale (vt foto 12) ja lõin selle lamedaks. Järgnevalt lükkasin needi läbi ketta ja vaskriba, millele olin eelnevalt augud sisse puurinud. Juba valmislöödud needipea jäi ketta alumisele poolele ja needi teise otsa haamerdasin vaskribale (vt foto 13).

Katkendlikud vaskribad neetisin ehte servast sissepoole. Sõõrina ümbritsev riba tundus pildiraamilik ja raske. Katkendlik liikumine muutis ehted üldmuljelt kergemaks ja dünaamilisemaks.

Foto 12. *Neetimisraud* (foto: Maarja Palu)

Foto 13. *Needitud vaskribad* (foto: Maarja Palu)

Pärast neetimist alustasin punase värvi peale kandmisega. Värvimisel kasutasin külmemaili, mis erinevalt kuumemailist sulab madalamal temperatuuril: 10 min – 150 °C ja seda saab sulatada ka tavalises praeahjus. Külmemaili kasuks otsustasin ehte keerukusest tulenevalt. Minu kogemus kuumaemailiga piirdub ainult ühe läbitud kursusega koolis,

mille tõttu ei julgenud ma nii suurte hõbeehete puhul riski võtta. Värvimisel kasutasin “Imagic’i” firma külmemaili (vt foto 14 ja 15), millele lisasin juurde sama firma geeli (segamine 1:1). Vaskribade küljed oksüdeerisin hiljem ebonoliga, mille tumendav mõju andis servadele juurde sügavust ja võttis ära hõbedale kumava vase läike.

Kahjuks selgus, et värv ei tahtnud osadel neetidel hästi püsida. Võimalik, et see tulenes materjalide erinevusest, kuigi toode on mõeldud ka hõbedale. Igal juhul tähendas see seda, et pidin hiljem osad needikohad värviga uuesti üle tegema ja mõnda neist lausa mitu korda. Korraaks kaalusin mõtet, et kraabin kõikidelt neetidelt värvi maha ja laseksingi hõbedal paista. Kuid enamikel neetidel püsis värv siiski peal ja ma ei söandanud värvipinda rikkuma hakata. Niisiis jäin lootma, et ülevärvimisel jääb see lõpuks kõikidel neetidel püsima.

Foto 14. “Imagic’i” külmemail ja geel (foto: Maarja Palu)

Foto 15. Külmemail pärast pealekandmist (foto: Maarja Palu)

2.2.3. Kolmas etapp: litriread

Viimane etapp oli litritest ridade (kettide) tegemine. See oli kogu tööprotsessi kõige monotoonsem osa. Litrite algmaterjaliks võtsin 0,4 mm lehtmaterjali. Selle saamiseks legerisin hõbeplaadi ja valtsisin õhemaks. Kuna litreid läks ehetele kokkuvõttes päris palju, siis pidin materjali pidevalt juurde tegema. Litrid lõin välja suuruse vahemikus 7-17 mm, millest tegin kindla rütmi ja kahes suuruses litriread. Eelnevalt lihvisin litrite servad

liivapaberiga üle. Väiksematel ehedel (kõrvaehted, sõrmus ja käeche) kasutasin ainult väiksemas suuruses litriketti, teistel ehedel kõiki suuruseid. Suuremad ketid asetasin keskele ja väiksemad äärtele. Litrite vahelülidena kasutasin 0,6 mm traadist ovaalseid ööse, sest see tundus proportsioonilt parem kui ümar öös. Ovaalsete öösede jaoks tegin endale messingtraadist lapiku riigli (vt foto 16). Algne mõõt oli liiga suur, sest pidin pulga ääred rohkem maha viilima, et vahelülid liiga suured ei tuleks. Lõpuks kasutasin riiglit laiusega 2,5 mm ja paksusega 1 mm. Hiljem jootsin kettidel vahelülid kokku.

Foto 16. Messingist pulk ja öösid
(foto: Maarja Palu)

Foto 17. Litriketid ja konksud
(foto: Maarja Palu)

Ketid riputasin ehetele külge s-kujuliste konksukestega (vt foto 17), mille valmistasin 0,8 mm paksusest traadist. Selline lahendus tekkis töö käigus. Mulle tundus, et see võiks ehetele juurde anda mängulisust, kui neid saab ära võtta või ümber asetada. Mängulisuse ja kettide liikumise mõttes lisasin osadele ehetele juurde veel detaile. Nii väiksemale kõrvaehtele kui ka suurematele jootsin ühe keti otsa märginõela, mille saab kinnitada pluusi krae äärde (vt foto 18). Rinnaehtele lisasin ringikujule prossi (vt foto 19), mis kinnitub seljataha. Sellele kinnituvad omakorda kaks litririda, mis tulevad rinnaehtelt ja koonduvad seljataga kokku. Sõrmuse ehetele lisasin juurde haamerdatud pinnaga rõnga, mida saab kanda põidlas ja mille külge kinnitub üks litrikettidest. Ketid paigutasin asümmeetriliselt, nii tundus kompositsioon mängulisem ja huvitavam.

Foto 18. *Kõrvaehete litriread*
(foto: Tiina Pitk)

Foto 19. *Seljatagune pross*
(foto: Maarja Palu)

Suurem tagasilöök monteerimise etapis toimus kaelahtega. Enne, kui hakkasin sellele litriridu tegema, neetisin ehte liigendid kokku. Neetimisel kasutasin seekord tugevamat hõbetaati prooviga 925, mille paksus oli 1 mm. Kui olin tükid kokku jootnud ja koos abilosega enda kaela järgi ära painutanud, selgus, et kaks tagumist lüli jooksevad üksteisega risti. Visandades ei osanud kaela eripäraga arvestada. Kuid leidsin olukorrale kiire ja lõpuks enda jaoks veel meelepärasema lahenduse. Eraldasid kaelahtest kaks ristuvat lõiku. Sealjuures pidin maha võtma värvi, mis oleks vastasel korral kuumutamisel sulama läinud. Värv oli kergem eemaldada pärast ehte leotamist atsetooni lahuses. Värv maha võtmiseks kasutasin kaabitsat. Pärast seda jootsin ehte otstesse 8,6 mm läbimõõduga rõngad (vt foto 20), mille tegin 1,2 mm kantraadist. Minu mõte oli, et nendest rõngastest saab läbi tõmmata punase paela, millega ehe kaelale kinnitada. Ühtlasi imiteerib selline kinnitusviis setode kaelakordade kinnitust, milleks on tihti värviline pael või lint.

Foto 20. *Kaelaeh* pärast ümber tegemist
(foto: Maarja Palu)

Monteerimise lõpuks kaalusin ära kõik ehted. Mind huvitas, kui palju kogu kollektsioon kaalub. Seto naise ehtekomplekt võib kaaluda mitu kilo, uhkem komplekt lausa 5-6 kg (Riitsaar 2018: 16; Summatavet 2005: 75). Minu ehtekollektsioon jäi kaalult tagasihoidlikumaks: Rinnaeh – 243 g, kaelaeh – 190,9 g, peaeht – 179,4 g, käeoh – 107 g, kõrvaeh – 107,2 g, ning sõrmus ja kõrvaeh – 112,3 g. Kokku teeb see 939,8 g.

KOKKUVÕTE

Antud lõputöö oli minu esimene suurem ja pikaajalisem loominguline eneseväljendus, mis sai inspiratsiooni soomeugrilikust uskumusest hõbeehete ja punase värvi kaitsevõimesse. Vormiliselt võtsin endale eeskujuks setode, maride, udmurtide ja mordvalaste ehted.

Töö koosneb kahest peatükist. Esimese peatüki pühendasin teoreetilistele lähtekohtadele, mis toetavad minu ehtekollektsiooni ideed. Selles peatükis selgub, et hõbeehete kandmist ja selle kaitset on eriti oluliseks peetud fertiilses eas naise juures. Kõige tähtsamad kaitsemaagilised kombetalitused olid seotud pruudiga, kelle jaoks oli pulm üks olulisim elumuutev siirderiitus. Pruut pidi olema pulmas eriti ehitud ja tema nägu pidi olema kaetud. Nii ei pääsenud kuri ligi. Seto tüdrukud said abielunaise ja fertiilsuse tunnuseks ette suure sõle, millel on tänini setode hulgas tugev sümboolne tähendus. Samuti nähti kaitsemaagilist funktsiooni punases värvis. Ajalooliselt kaunistati rõivaste ääri punase tikandiga, et vältida nii kurja sisse pugemist. Seda ilmestab asjaolu, et punast paela kannavad kihnu naised ka leinakörtide musta ja sinise all. Samuti usuti, et madarapunane värv aitab haigeid randmeid ravida.

Teises peatükis kirjutasin esmalt lahti idee ja kontseptsiooni, milles tõin konkreetsemalt välja inspiratsiooniallikad ja mille põhjal tegin ehete valiku. Peatüki teises osas andsin etapiliselt ülevaate ehete tegemise tööprotsessist. Töö koosnes kolmest etapist: jootmine, neetimine ja värvimine ning kõige lõpuks litriridade tegemine. Sealhulgas kirjeldasin enda valiku põhjuseid ja kollektsiooni üldpildi loomist. Samuti tõin välja kõik ebaõnnestumised, mis protsessiga kaasnesid ja kuidas neid lahendada üritasin.

Lõputöö tulemuse üle tunnen rõõmu. Pikk loominguline protsess vormus kollektsiooniks. Ootused ja tulemused vastavad üksteisele. Töö käigus tekkinud ideed ja lahendused andsid ehetele juurde põnevust ja mängulisust. Üks suurem tagasilöökk tõi kaasa hoopis huvitavama lahenduse, mis aitas kaasa algidee paremale väljendamisele.

KASUTATUD ALLIKAD

Kirjalikud

Aav, Maie 2019. *Kihnu rahvariided*. Igal rahval oma rõivas: Kihnu, seto, suidu ja liivi rahvarõivad. Tartu: Seto Instituut.

Devjatkina, Tatjana 2008. *Mordva mütoloogia*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Hiiemäe, Reet 2012. *Kaitsemaagia Eesti rahvausundis*. Tallinn: Kirjastus Pegasus.

Jõeeste, Kristi 2012. *Kihnu kõrdid eile ja täna: semiootiline esemeuurimus*. Viljandi: Eesti Loomeagentuur.

Kirme, Kaalu 1986. *Eesti sõled*. Tallinn: Kunst.

Manninen, Ilmar 1927. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Manninen, Ilmar 1929. *Soome sugu rahvaste etnograafia*. Tartu: Loodus.

Nassar, Elvi 2019. *Seto rahvarõivad*. Igal rahval oma rõivas: Kihnu seto, suidi ja liivi rahvarõivad. Tartu: Seto Instituut.

Puppert, Piret 2011. *Eesti rahvarõivas ja mood = Estonian Folk Costume & Fashion*. Tallinn: TEA Kirjastus.

Põltsam, Inna 2002. *Eesti ala linnaelanike rõivastus 14. sajandi teisest poolest 16. sajandi keskpaigani*. Tuna, nr 2, lk 22-43.

Reidla, Jana 2012. *Eesti ehtekultuur: muinasajast uusajani*. Tallinn: Schenkenberg.

Riitsar, Evar 2018. *Sõlekiri*. Obinitsa: Seto Ateljee Galerii.

Rüütel, Ingrid 1995. *Kihnu pulmakombed – juured ja suundumused*. Rahvausund tänapäeval. lk 328-353. Tartu: Eesti Keele Instituut.

Saar, Edgar 2008. *Põhjahantide rahvarõivad 20. sajandi viimasel veerandil = Folk Costumes of the Northern Khanty in the Last Quarter of the 20th Century*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Sarapik, Virve 2000. *Punane, sõna ja värv*. SATOR: Artikleid usundi- ja kombeloost, nr 1, lk 7-37.

Summatavet, Kärt 2005. *Folk tradition and Artistic Inspiration: A Woman Life in Traditional Estonian Jewelry and Crafts as Told by Anne and Roosi*. Tallinn: Univesrity of Art and Design Helsinki.

Viires, Ants 1983. *Eestlaste värvimaailm*. Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 291-302.

Villem, Kadri 2012. *Kurja silma uskumus Setomaal 1994.–1996. aastal kogutud materjali põhjal: teemakeskne ja žanrianalüütiline käsitus*. [Bakalaureusetöö]. Tartu: Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.

Õunapuu, Piret 2003. *Eesti pulm*. Tallinn: Tänapäev.

Лебедева, Серафима Христофоровна, 2008. *Удмуртская народная одежда = Удмурт калык дискут = Udmurt folk costume*. Ижевск: “Удмуртия”.

Прокина, Татьяна Петровна и Сурина, Маргарита Ивановна 1990. *Мордовский народный костюм*. Саранск: Мордовское книжное издательство.

Internetiallikad

Alybina, Tatjana 2019. *Mari naiste rõivastus I. Kas raha kaunistab?*. Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb. <https://blog.erm.ee/?p=12515>, (16.04.2021).

Forselius, Johann 1684. *Eestlaste ebausujad lapseristimisel*. Eestlaste ebausukombed, viisid ja harjumused. http://www.folklore.ee/pubte/forselius/est_index.html, (06.05.2021).

Jürgen, Tiina. *Viljandimaa rahvarõivad 19. sajandil – Halliste ja karksi kihelkonnad*. <http://muuseum.viljandimaa.ee/vana/index8340.html?op=body&id=114&prn=1>, (07.05.2021).

Orrehova, Irina. *Hõbedast ja hõbevalgest*. Eesti Rahvaluule andmebaasid. <http://www.folklore.ee/era/nt/PF10/10Orehhova.htm>, (15.04.2021).

Sõukand, Renata ja Kalle, Raivo 2008. *Haiguste märksõnad*. HERBA: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline andmebaas. [Võrguteavik]. Tartu: EKM Teaduskirjastus. <http://herba.folklore.ee/?menu=haiguse&hid=42>, (28.04.2021).

Eesti regilaulude andmebaas. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/?op=2&oid=1>, (10.05.2021).

Seto sõnastik. Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/setosonastik/index.cgi?Q=kab%C3%B5hhin&F=M&C06=et>, (18.04.2021).

Sõnaveeb. Eesti Keele Instituut. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/talistep%C3%B5Cha/1>, (25.04.2021).

Filmimaterjal

Aleksejev, Aleks (režissöör). 2000. *Mari rahva pulmad*. [Film]. Tallinn: TPÜ Filmi ja video õppetool.

LISA 1

Fotod

Foto 1. *Kõrvaehete komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 2. Käehte komplekt (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 3. *Sõrmuse komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 4. *Rinnaehte komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 5. *Rinnaehte komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 6. *Kaelaehte komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 7. *Kaelaehte komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

Foto 8. *Peahte komplekt* (foto: Karoliina Kreintaal)

SUMMARY

JEWELRY COLLECTION INSPIRED BY FINNISH-UGRI DEFENSE MAGIC BELIEFS

The following final project is foremost my creative self-expression. However, in doing so I find it to be important that this creative expression would have a clear conception that is supported with theoretical information. Therefore, the jewelry collection presented as the final project is inspired by the belief in the protective magic of silver and red color among the Finno-Ugric peoples. I was most inspired by the jewelry of Seto, Mari, Udmurt, and Mordavian people. That is why I gathered the most data about their jewelry. However, the main theoretical information concerning the jewelry customs will be about Estonia and the Setos, as my lack of knowledge in Russian prevented me to use the data available in that language.

This paper has two main chapters. In the first one, I will give the theoretical data that is important in outlining and understanding the concepts of the jewelry collection. Namely, the importance of wearing silver and believing in its magical protection has been more remarkable amongst women in their fertile age. The most important magical rituals were associated with the bride, for whom the wedding was one of the most important life-changing transitions. Therefore, the bride had to be specially dressed for the wedding and her face had to be covered. That is how evil was prevented from affecting the bride. Seto girls received a great sieve as a sign of being a wife and fertility, which still has a strong symbolic meaning among Seto people. The protective magic function was also seen in the color red. Historically, the edges of the clothes were decorated with red embroidery to keep the evil away. This is illustrated by the fact that the women of Kihnu also wear the red ribbon under the black and blue traditional skirts of the mourners. It was also believed that the red color helps to treat diseased wrists.

The second chapter focuses on the process of formation and completion of the idea of creative-practical work. First, I will explain how I came up with the idea of a collection

and what inspired me. Namely, the idea was evoked by the annual OmaMood fashion show that grew out of the Viljandi Culture Academy, together with the former textile student Grete Küppar, we had a desire to combine two specialties and create a comprehensive collection based on heritage culture, combining silver jewelry and natural materials.

I started the practical work process by sawing out the discs, the diameters of which I had set in the sketching process. Next, I gave the discs a slightly convex shape. The necklace differs from other jewelry as I did not use a disc motif because of the neckline. Then I started soldering the appropriate parts to the discs, which would be important for later attachment to the body or fabric. When I had soldered all the parts to the jewelry, I started riveting copper strips to the discs. I decided in favor of the copper strip because putting silver under the paint would have been an unnecessary waste of material. After riveting, I started applying red. I used cold enamel when painting. The last step was to make chains of orsedue. This was the most monotonous part of the whole work process.

I am happy with the result of my final project. A long creative process formed into a collection. Expectations and results match. The ideas and solutions that emerged during the work process added excitement and playfulness to the jewelry.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Viljandis, _____